

ПРАВО ОСОБИ НА ПОДАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто правові наслідки закріплення у Конституції України права на подання конституційної скарги особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон суперечить Конституції України. Проаналізовано процесуальні аспекти реалізації особою цього права. Досліджено зміст понять «остаточне судове рішення» та «інші національні засоби юридичного захисту» в контексті підстав для подання конституційної скарги.

Ключові слова: зміни до Конституції України, конституційна скарга, конституційність, остаточне судове рішення, національні засоби юридичного захисту.

Брынзанская О. В. Право лица на конституционную жалобу и процессуальные проблемы его реализации в контексте изменений в Конституцию Украины.

В статье рассмотрены правовые последствия закрепления в Конституции Украины права на подачу конституционной жалобы лица, считающего, что примененный в окончательном судебном решении по ее делу закон противоречит Конституции Украины. Проанализированы процессуальные аспекты реализации лицом этого права. Исследовано содержание понятий «окончательное судебное решение» и «национальные средства юридической защиты» в контексте оснований для подачи конституционной жалобы.

Ключевые слова: изменения в Конституцию Украины, конституционная жалоба, конституционность, окончательное судебное решение, национальные средства юридической защиты.

Brynzanska O. V. Person's right on constitutional complaint and procedural problems of its realization in a context of changes to Constitution of Ukraine.

The article is considered legal effects of initiation in the Constitution of Ukraine the right on constitutional complaint for person, who is sure that the final court decision in their case isn't based on law which is suitable for the Constitution of Ukraine. Procedural sides of realization of right on constitutional complaint was analyzed. Notions «the final court decision» and «all domestic remedies» in sphere of basement for constitutional complaint was defined.

Keywords: changes to the Constitution of Ukraine, constitutional complaint, constitutionality, the final court decision, national legal remedies.

Постановою Верховної Ради України № 962-VIII від 02 лютого 2016 року попередньою схвалено проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (реєстр. № 3524) в редакції від 26 січня 2016 року (далі – законопроект № 3524). Однією із таких змін є запровадження інституту індивідуальної конституційної скарги. Так, згідно зі ст. 151¹ зазначеного законопроекту Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Також зазначеним законопроектом запропоновано доповнити ст. 55 Конституції України положеннями проте, що кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом [1].

Доцільність запровадження інституту конституційної скарги неодноразово становила предмет дослідження українських конституціоналістів А. С. Головіна, М. М. Гультая, В. М. Кампо, М. А. Маркуш, А. О. Селіванова, В. Є. Скоромохи, Г. О. Христової, В. Шаповала, С. Шевчука та ін. У працях зазначених вчених, окремі з яких є судьями Конституційного

Суду України, конституційна скарга досліджувалась як інститут конституційного права, в контексті вибору її окремої моделі або вивчення зарубіжного досвіду регулювання права громадянина на подання скарги до органів конституційної юрисдикції. Проте, беручи до уваги закріплення у законопроекті № 3524 нової редакції ст. 55 та ст. 151¹, потрібно наголосити на тому, що окремі питання, які матимуть місце в разі запровадження інституту конституційної скарги, залишились недостатньо дослідженими. Зокрема, йдеться про питання змісту понять «остаточне судове рішення» та «інші національні засоби юридичного захисту», вжиті у ст. 151¹ законопроекту, в контексті підстав для подання конституційної скарги. Викладене зумовлює актуальність теми.

Метою статті є здійснення аналізу процесуальних аспектів реалізації права особи на подання конституційної скарги, зокрема, в частині підстав подання такої скарги, а конкретно – дотримання умов стосовно остаточності судового рішення та вичерпання інших національних засобів юридичного захисту.

У ст. 151¹ законопроекту № 3524 для визначення підстав подання особою конституційної скарги вживаються формулювання «остаточне судове рішення» та «інші національні засоби юридичного захисту». Проте зазначені формулювання не розкриваються у законах України та є запозиченими з ч. 1 ст. 35 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Європейська конвенція) [2], у якій закріплений правовий принцип *res judicata*, що означає незмінність прийнятого судом рішення, необхідність безпосереднього забезпечення його виконання та позбавлення сторони у справі ініціювати з цього ж питання інший судовий розгляд.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 35 Європейської конвенції Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні. Проте у практиці ЄСПЛ також немає єдиної позиції стосовно тлумачення поняття «остаточне судове рішення». Так, розглядаючи справу «Пономарьов проти України», у якій заявник скаржився на порушення п. 1 ст. 6 Європейської конвенції (право на справедливий суд), яке полягало у поновленні судом строку для апеляційного оскарження після спливу значного часу та подальшим скасуванням рішення суду, яке набуло законної сили, ЄСПЛ визнав остаточним рішення суду першої інстанції з огляду на те, що відповідач тривалий час не оскаржував його та яке після спливу строку на апеляційне оскарження набуло законної сили [3]. У п. 51 рішення ЄСПЛ у справі «Шагін проти України» як остаточне рішення по справі ЄСПЛ розглядав ухвалу Верховного Суду України (далі – Верховний Суд), якою відмовлено у задоволенні касаційної скарги (на час розгляду справи Верховний Суд мав повноваження суду касаційної інстанції) [4].

У рішенні у справі «Полтораченко проти України» від 18 січня 2005 року ЄСПЛ як остаточне оцінив рішення суду першої інстанції [5], а у рішеннях у справах «Тімотієвич проти України» ЄСПЛ від 08 листопада 2005 року [6] та «Жердін проти України» від 21 лютого 2006 року [7] – рішення судів апеляційної інстанції, які набули законної сили, але були скасовані судами за результатами судового розгляду в порядку нагляду.

Таким чином, остаточність судового рішення в контексті практики ЄСПЛ пов'язана з набранням судовим рішенням законної сили. Зокрема, як слушно зауважує К. В. Гусаров, таке розуміння остаточності судового рішення має місце у цивільному процесуальному та кримінальному процесуальному законодавствах [8]. Так, відповідно до ст. 223 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) рішення суду набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом. Відповідно до ст. 319 ЦПК рішення або ухвала апеляційного суду набирають законної сили з моменту їх проголошення. Також згідно з приписами частини 1 та 2 ст. 349 ЦПК рішення і ухвала суду касаційної інстанції набирають законної сили з моменту їх оголошення, а скасовані рішення та ухвали суду першої або апеляційної інстанції втрачають законну силу. Крім цього, зазначені судові рішення за

наявності передбачених ст. 355 ЦПК підстав можуть бути скасовані або змінені Верховним Судом. Стосовно порядку набрання законної сили рішеннями суду, постановленому в кримінальному провадженні, потрібно наголосити на такому. Статтею 532 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) передбачено, що вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, якщо інше не передбачено КПК, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції, причому якщо строк апеляційного оскарження буде поновлено, вважається, що вирок чи ухвала суду, ухвала слідчого судді не набрала законної сили. Судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій, Верховного Суду набирають законної сили з моменту їх проголошення. Крім цього, ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту їх оголошення.

Доцільно зауважити, що, на відміну від практики ЄСПЛ, яка не пов'язує остаточність судового рішення із правовою оцінкою процесуальної можливості його оскарження в суді іншої інстанції, у ст. 151¹ законопроекту № 3524 остаточність судового рішення визначається вичерпаністю інших національних засобів юридичного захисту. З цього випливає, що у ст. 151¹ законопроекту № 3524 під формулюванням «інші національні засоби юридичного захисту» мається на увазі саме судовий спосіб захисту прав, хоча у практиці ЄСПЛ це поняття тлумачиться ширше і включає в себе також подання скарг до адміністративних органів. Крім цього, принцип вичерпаності національних засобів юридичного захисту у значенні ч. 1 ст. 35 Європейської Конвенції не передбачає обов'язковості використання дискреційних засобів оскарження, наприклад, звернення з вимогою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Також у рішеннях «Горват проти Хорватії» та «Хартман проти Чеської Республіки» ЄСПЛ визнав, що подання скарги до суду вищої інстанції може не бути ефективним засобом захисту, безпосередньо доступним для заявників, що фактично вичерпує національні засоби юридичного захисту [9]. З огляду на викладене, використання у ст. 151¹ законопроекту № 3524 термінології Європейської Конвенції є суперечливим і потребує деталізації у законі «Про Конституційний Суд України», в тому числі і розкриття змісту понять «остаточне судові рішення» та «інші національні засоби юридичного захисту».

Також необхідно звернути увагу на те, що відповідно до ст. 150 Конституції України питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим розглядаються за зверненнями не лише Президента України, не менш як сорока п'яти народних депутатів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а й Верховного Суду. У законопроекті № 3524 за Верховним Судом це право збережено. Крім цього, серед повноважень Верховного Суду ст. 38 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» № 2453-VI від 07 липня 2010 року передбачає право Верховного Суду звертатись до Конституційного Суду не лише щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України. Крім цього, Верховний Суд неодноразово надавав судам рекомендації стосовно вирішення проблемних питань, пов'язаних із невизначеністю стосовно відповідності положень закону або підзаконного акта Конституції України, зокрема, викладені у постанові Пленуму Верховного Суду № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01 листопада 1996 року.

Так, відповідно до приписів пункту 2 цієї постанови суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй. У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню

в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної інстанції в будь-якій стадії розгляду справи [10]. Згідно із пунктом 1 ч. 1 ст. 36 Закону «Про судоустрій та статус суддів» право звернення до Верховного Суду про направлення конституційного подання щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України також має Пленум вищого спеціалізованого суду. З викладеного випливає, що особа, будучи стороною у цивільній, адміністративній, господарській справі або кримінальному провадженні, має право подати клопотання суду про звернення до Верховного Суду стосовно направлення конституційного звернення про конституційність положення закону. Таким чином, виникає питання, чи можна розглядати особу, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон суперечить Конституції України, але не заявляла суду клопотання про направлення відповідного звернення до Верховного Суду, такою, яка вичерпала усі всі інші національні засоби юридичного захисту? Керуючись викладеним, підстави звернення особи з конституційною скаргою до Конституційного Суду та механізм реалізації такого права мають бути чітко визначені у Законі «Про Конституційний Суд України».

Також доцільно зазначити, що закріплення права особи на звернення до Конституційного Суду із скаргою впливає на порядок звернення за захистом до міжнародних інституцій. Так, відповідно до ст. 55 Конституції кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Як зазначалося вище, умовами прийнятності звернення особи до ЄСПЛ, згідно з ч. 1 ст. 35 Конвенції, є вичерпаність всіх національних засобів юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, та дотримання строку – звернення впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні. Отже, виникає питання, чи включає в себе вичерпність усіх національних засобів правового захисту обов'язкове звернення до Конституційного Суду. У практиці ЄСПЛ також немає однозначної відповіді на це питання, з огляду на те, необхідність обов'язковості індивідуального захисту у Конституційному Суді за пунктом 1 статті 35 Конвенції, значною мірою залежить від особливостей юридичної системи держави-відповідача і сфери юрисдикції її Конституційного суду. Так, у державі, в якій ці компетенції обмежуються контролем за дотриманням конституційності і за ієрархічною сумісністю юридичних норм, звернення до Конституційного Суду є обов'язковим, якщо заявник піддає сумніву якість законодавче або нормативне положення як таке, що суперечить Європейській конвенції (рішення у справі «Грішанікова та Грішаніков проти Латвії»). Між тим, це звернення не є ефективним, якщо позивач скаржиться лише на неправильне тлумачення або застосування правових чи адміністративних норм, які самі по собі не є неконституційними (рішення «Смірнов проти Росії», «Шотт-Мединська проти Польщі») [11].

Таким чином, звернення особи до Конституційного Суду з конституційною скаргою є обов'язковим елементом вичерпності усіх національних засобів правового захисту як підстави для звернення до ЄСПЛ виключно у тих випадках, коли заявник піддає сумніву якість законодавче або нормативне положення як таке, що суперечить як Конституції, так і Конвенції.

Разом із тим, звернення особи до Конституційного суду з конституційною скаргою об'єктивно може зайняти тривалий час, що може призвести до спливу шестимісячного строку звернення до ЄСПЛ. Оскільки Конституційний суд є судом права, а не судом фактів, рішення Конституційного Суду не може вважатись остаточним у справі. З огляду на те, що особа

зверталась до суду для врегулювання юридичного спору, встановлення юридичного факту або була притягнутою до певного виду юридичної відповідальності, саме ці правовідносини були предметом судового розгляду і саме стосовно них судом ухвалювалося остаточне судове рішення. Тому звернення особи з конституційною скаргою до Конституційного Суду не є обов'язковим в контексті прийнятності скарги до ЄСПЛ.

На підставі викладеного можна дійти таких висновків:

1. Умовами подання особою конституційної скарги, відповідно до законопроекту № 3524, є ухвалення стосовно цієї особи судового рішення, яке було предметом розгляду судами апеляційної, а у випадках, визначених законом, касаційної інстанції та Верховним Судом, та набуло законної сили.

2. У ст. 1511 законопроекту № 3524 під формулюванням «інші національні засоби юридичного захисту» мається на увазі саме судовий спосіб захисту прав особи.

3. Поняття «остаточне судове рішення» та «інші національні засоби юридичного захисту» з огляду на відмінності їх змісту від змісту однойменних понять, вжитих в Європейській конвенції, доцільно визначити у Закону «Про Конституційний Суд України».

4. При визначенні змісту поняття «інші національні засоби юридичного захисту» доцільно зазначити, чи охоплюється цим поняттям невикористання особою – стороною у справі права заявити клопотання про направлення відповідного звернення до Верховного Суду з метою підготовки конституційного звернення про вирішення питання про відповідність Конституції України закону, який підлягає застосуванню під час судового провадження.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з прийняттям проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (реєстр. № 3524) в редакції від 26 січня 2016 року та внесенням зумовлених змінами до Конституції України змін до Закону України «Про Конституційний Суд України».

Список використаних джерел:

1. Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (реєстр. № 3524) в редакції від 26 січня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/962-19#n8>

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004

3. Справа «Пономарьов проти України» (заява №3236/03): рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_434/print1453714089986353

4. Справа «Шагін проти України» (заява 20437/05): рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_612/print1452861096777036

5. Справа «Полтораченко проти України» (заява 77317/01): рішення Європейського суду з прав людини від 18.01.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980_252/print1453714089986353

6. Справа «Тімотієвич проти України» (заява № 63158/00): рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_439

7. Справа «Жердін проти України» (заява № 53500/99) рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_102

8. Гусаров К. В. Законна сила, остаточність та легітимність судового рішення за цивільним процесуальним законодавством Російської Федерації та України / К. В. Гусаров // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3 (47) – С. 96–100.

9. Практичний посібник щодо прийнятності заяв / [Рада Європи/Європейський суд з прав людини] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guideUKR.pdf

10. Постанова Пленуму Верховного Суду № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01 листопада 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>

11. Практичний посібник щодо прийнятності заяв / [Рада Європи/Європейський суд з прав людини] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guideUKR.pdf

* *Бринзанська Ольга Василівна* – кандидат юридичних наук, науковий консультант Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

УДК 342.734

Людмила Булкат *

ЗМІСТОВНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПОНЯТЬ «СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ» І «СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»

Стаття присвячена аналізу змісту, сутності, юридичної природи та співвідношення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», що містяться у Конституції України. З'ясовано, що поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» потрібно сприймати у сенсі цілого та його складової, при цьому цілим в даному випадку виступає перше поняття, яке стосується фактично усієї соціальної сфери в державі.

Ключові слова: Конституція України, соціальний захист, соціальне забезпечення, право соціального захисту громадян.

Булкат Л. Н. Содержательная определенность конституционных понятий «социальная защита» и «социальное обеспечение».

Статья посвящена анализу содержания, сущности, юридической природы и соотношения понятий «социальная защита» и «социальное обеспечение», предусмотренных в Конституции Украины. Установлено, что понятия «социальная защита» и «социальное обеспечение» нужно понимать в смысле целого и его составляющей, при этом целым в данном случае выступает первое понятие, поскольку оно касается фактически всей социальной сферы в государстве.

Ключевые слова: Конституция Украины, социальная защита, социальное обеспечение, право на социальную защиту граждан.

Bulkat L. M. The content of the Constitutional concepts of «social protection» and «social security».

This article analyzes the content, nature, and the legal nature of relationship between the concepts of «social protection» and «social security» contained in the Constitution of Ukraine. It was found that the concept of «social protection» and «social security» should be understood in the sense of the whole and its component, and the whole in this case is the first concept that applies to virtually the entire social sphere in the country.

Keywords: Constitution of Ukraine, social protection, social security, the right of social protection of citizens.

Одним із базових чинників, які наповнюють зміст соціальної держави в усьому світі, є соціальний захист. Саме він виступає одним із найголовніших показників поступу держави в світове співтовариство. Система соціального захисту сьогодні є невід'ємною складовою розвиненості сучасної демократичної держави і розглядається світовим співтовариством як засіб досягнення соціальної справедливості та економічної стабільності. У свою чергу, без формування ефективного правового регулювання цієї системи, яке відповідало би сучасним міжнародним стандартам, що включає у себе й доктринальне з'ясування суті соціального захисту, його правової природи та місця права на соціальний захист у системі